

9. *Jahoda G.* The development of children's ideas about country and nationality / G. Jahoda // *British Journal of Educational Psychology*. – 1963. – Part I. The conceptual framework. – P. 47-60.
10. *Jahoda G.* The development of children's ideas about country and nationality / G. Jahoda // *British Journal of Educational Psychology*. – 1963. – Part II. National symbols and themes. – P. 143-155.
11. *Lambert W.* Children's views of foreign peoples / W. Lambert, O. Klineberg // *International Social Science Bulletin*. – New York: Appleton-Century-Crofts, 1967. – 237 p.
12. *Piagen J.* The development in children of the idea of the homeland and of relations with other countries / J. Piagen, A. Weil // *International Social Science Bulletin*. – 1951. – Vol. 3. – P. 561-578.
13. *Phinney J.S.* Ethnic Identiti in Adolescence: Process, Context and Outcome / J.S. Phinney, D.A. Rosenthal // *Adolenscent Identiti Formation*. – London: Sage Publications. – 1992. – V. 4. – P. 145-171.
14. *Rogers C.R.* A theory of therapy, personality, an interpersonal relationships, as developed in the client-centered framework / C.R. Rogers // *Psychology: a study of a science*; Ed. S. Koch. – N.Y.: McGraw-Hill, 1979. – V. 3. – P. 184-256.
15. *Tajfel H.* Social stereotypes and social groups / H. Tajfel // *Intergroup behaviour*; Ed. by J.C. Turner, H. Giles. – Oxford: Basic Blackwell, 1981. – P. 144-167.

Відомості про автора:

Снівак Любов Миколаївна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та практичної психології Кам'янець-Подільського національного університету імені І.Огієнка.

Статтю подано до друку 14.04.2015.

УДК 159.923-057.87:001.891:378

© А. І. Стеценко, 2015 р.

А. І. Стеценко (м. Переяслав-Хмельницький)

АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ФРУСТРАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА

Стаття присвячена дослідженню наукових підходів до вивчення фрустрації. Визначено поняття «фрустрації», «фрустратора» і «фрустраційної ситуації». Охарактеризовано особливості виникнення фрустрації в студентському віці. У роботі представлений аналіз науково-теоретичних підходів до вивчення феноменів фрустрації і акцентуацій характеру особистості на різних етапах онтогенезу і в студентському віці, розкрито вплив фрустрації на особистісний розвиток студента з акцентуація характеру. Визначено особливості фрустраційних реакцій, ступінь фрустрованості і рівні фрустрації студентів з різними акцентуаціями характеру. В цілому теоретичний аналіз показав, що на сьогоднішній день в науковій думці відсутні фундаментальні дослідження особливостей стану фрустрації у студентів.

Ключові слова: *фрустрація, фрустратор, фрустрационная ситуація, науковий підхід.*

Статья посвящена исследованию научных подходов к изучению фрустрации. Определено понятие «фрустрации», «фрустратора» и «фрустрационных ситуации». Охарактеризованы особенности возникновения фрустрации в студенческом возрасте. В работе представлен анализ научно-теоретических подходов к изучению феноменов фрустрации и акцентуаций характера личности на разных этапах онтогенеза и в студенческом возрасте, раскрыто влияние фрустрации на личностное развитие студента с акцентуация характера. Определены

особенности фрустрационная реакция, степень фрустрированности и уровне фрустрации студентов с различными акцентуация характера. В целом теоретический анализ показал, что на сегодняшний день в научной мысли отсутствуют фундаментальные исследования особенностей состояния фрустрации у студентов.

Ключевые слова: фрустрация, фрустратор, фрустрационная ситуация, научный подход.

The article investigates scientific approaches to the study of frustration. The concept of "frustration", "frustrator" and "frustration of the situation." The basic causes of frustration in the student's age. The article contains analysis of scientific and theoretical approaches to the study of phenomena and frustration character accentuations individual at different stages of ontogeny and the student's age, disclosed the impact of frustration on the personal development of the student's character accentuation. The features frustration reactions as frustrovanosti level of frustration and students with different character accentuation. In general, theoretical analysis shows that to date in scientific thought no fundamental studies of the state of frustration among students.

Keywords: frustration, frustrator, frustration situation, scientific approach.

Постановка проблеми. Період студентства є віковою категорією, яка переживає вагомі зміни у своєму житті, приймає певні рішення та реагує на їх наслідки. При цьому, негативні впливи оточуючих факторів у сукупності із несформованою системою реагування можуть викликати стан дезорганізованості свідомості та діяльності, тобто фрустрацію.

Загострюють стан фрустрації багато зовнішніх та внутрішніх чинників, що проявляється значними психологічними деформаціями та наслідками. Вагоме місце серед них займають інтеграційні зміни та реформи у сфері вищої освіти. Такі зміни мають тенденцію посилювати стан фрустрації у студентів, накладаючись на особистісні негаразди та індивідуально-психологічні характеристики особистості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Стан фрустрації є багатоаспектним поняттям та включає в себе дію багатьох чинників. Щоб зрозуміти причини та наслідки дії фрустрації на життя та діяльність студента важливо розглянути дане поняття з наукової точки зору. Тому метою проведення даного дослідження є огляд наукових підходів до вивчення фрустрації у студентському віці.

Проблематика особливостей негативних переживань та станів, їх психологічних наслідків у розвитку особистості вивчалася Ф.Ю.Василюком, Є.П.Ільїним, О.П.Санніковою, Т.С.Кириленком, А.Є.Пасніченко, В.А.Семіченко, В.М.Чернобровкіним та ін.

Р. Баркер стверджує, що фрустрація виникає як наслідок суперечності особистих бажань людини, обмежень і заборон, що накладаються суспільством, оскільки в основі існування соціальних утворень лежить необхідність балансу між потребами індивіда і потребами соціальної групи.

О.І. Захаров вважає, що поняття фрустрації має схожість із дистресом, який характеризується невпевненістю у власних силах та незадоволеністю собою, що є особливо небезпечним станом для студентів, у яких тільки формується власний світогляд та особистісна життєва позиція [10, с.98].

Дементій Л.І. [4] у своїх дослідженнях наполягає на тому, що фрустрація має розглядатися в контексті більш широкої проблеми витривалості стосовно життєвих труднощів і реакцій на ці труднощі. Також автор надає повний опис методики фрустраційних реакцій С. Розенцвейга з усією необхідною інформацією для роботи з нею.

У працях Н.Д. Левітова фрустрація трактується як стан людини, що полягає в особливостях переживань і поведінки особистості, що викликано об'єктивно непереборними труднощами, перешкодами у досягненні поставленої мети.

Останнім часом з'явилися наукові праці (А.Е.Большакова, Божок О.О., Н.Л.Коломінський, Г.Б.Заремба, О.А.Прохоров, Ф.Б. Березін, Вовк М.В. та ін.), автори яких розглядають вплив фрустрації на виконання особистістю різних видів діяльності, зокрема і навчальної.

На сьогодні недостатньо вивченими є негативні стани та властивості особистості студента внаслідок переживання ситуацій фрустрації в процесі навчання у вищому навчальному закладі.

Зокрема, у сучасних дослідженнях недостатньо уваги приділяється розкриттю психологічних особливостей переживання ситуацій фрустрації саме у студентів. Крім того, важливо особливу увагу приділити вивченню психологічних наслідків переживання ситуацій фрустрації у даному віковому періоді, а також шляхів їх психопрофілактики та психокорекції.

Витоки робіт з аналізу фрустрації починаються із праць З. Фрейда, який ввів цей термін для характеристики особливого стану або внутрішнього психічного конфлікту, коли особистість стикається з якою-небудь перешкодою на шляху до досягнення своїх усвідомлюваних або неусвідомлюваних цілей.

Фрустрація – психічний стан гострого переживання незадоволеної потреби. Після стресу це найбільш поширений вид важких станів, в яких може знаходитися людина в своєму житті і діяльності [8, с. 55].

Стан фрустрації може бути викликаний багатьма причинами, які для окремої особистості носять індивідуальний характер, тобто ситуації, які є кризовими для одних студентів, є абсолютно неважливими для інших і навпаки. Але, як справедливо відзначається деякими авторами, фрустрація особливо помітно виражається в проблемних ситуаціях, які торкаються структури самосвідомості особистості, в першу чергу таких важливих її компонентів як рівень домагань і самооцінка.

І.Булах та Л.Бушанська в своєму дослідженні базових та ситуативних детермінант фрустрації трактують їх як внутрішні (індивідуальні) та зовнішні (ситуативні) чинники виникнення [2]. До базових фрустраційних умов ними були віднесені характерологічні риси, якості особистості, типи настановлень та гендерні відмінності. Ці детермінанти, на їх думку, є найсуттєвішими, оскільки в певному розумінні можуть переноситися індивідом із ситуації в ситуацію і впливати на його поведінку в найрізноманітніших контекстах.

До ситуативних детермінант фрустрації дослідниці відносять умови життєснування, силу фрустратора, ступінь передбаченості чи неочікуваності, рівень прояву фрустрації тощо, хоча погоджуються, що в окремих випадках ці умови здатні затіювати навіть яскраві індивідуальні нахили [2, с. 84-91].

Для адекватного розуміння психологічної природи фрустрації слід мати на увазі, що проблемні фруструючі ситуації, як правило, інтеріоризуються особистістю і породжують внутрішні конфлікти між мотивами і реальністю. Тому людину фруструє в кінцевому рахунку об'єктивна ситуація, але вона може привести до виникнення й процесуального розгортання всього ланцюга структури фрустрації, якщо після сприйняття і свідомо-підсвідомого тлумачення оцінюється в якості внутрішньої і конфліктної, тобто особистісно значимою.

Багатогранно розкривається поняття фрустрації в дослідженнях С. Розенцвейга. У його теорії фрустрація розглядається як здатність організму пристосуватися до умов середовища, як властивість особистості, як спосіб поведінки, що обмежує фрустрацію біологічними рамками.

Така позиція автора говорить про неминучість виникнення фрустрації у студентському віці. і навіть подекуди її необхідність, як елемент адаптації до нових умов життя.

Оцінюючи теоретичні підходи до розуміння фрустрації, можна говорити про те, що необхідними ознаками фруструючої ситуації, згідно з більшістю визначень, є наявність сильної мотивованості досягти мети і причини, що перешкоджають цьому досягненню.

У відповідності з цим фруструючі ситуації класифікуються за характером фруструючих мотивів і за характером «бар'єрів». До класифікацій першого роду відноситься, наприклад, проведене А.Маслоу розрізнення базових, «вроджених» психологічних потреб (в безпеці, повазі і

любви), фрустрація яких носить патогенний характер, і «набутих потреб», фрустрація яких не викликає психічних порушень.

Таким чином, А. Маслоу стверджує, що саме виникнення фрустрації обумовлено значимістю потреби для людини. У даному випадку для будь-якого студента в першу чергу найважливішою потребою буде, наприклад, збереження близьких стосунків (потреба у любові за Маслоу) і вже другорядною матеріальне забезпечення чи розваги.

Проте, не всякий бар'єр, що виникає на шляху цілеспрямованої діяльності, створює стан фрустрованості. Як зауважує А.А. Налчаджян [10], бар'єр має бути непереборним або хоча б суб'єктивно оцінюваним в якості такого. Значення суб'єктивної оцінки ситуації для виникнення фрустрованості вказує на те, що одним із шляхів поглиблення теорії фрустрації слід вважати використання в даній галузі досліджень досягнень психології пізнавальних процесів, зокрема, мислення, розуміння і творчості [10, с. 94].

Деякими авторами такі бар'єри розглядаються як певні конфлікти, які виникають у процесі діяльності та взаємодії з оточенням. Так, А. Анцупов та А. Шипілов класифікують бар'єри ціннісно-мотиваційної сфери особистості наступним чином:

- мотиваційні конфлікти (між прагненнями, тенденціями тощо);
- моральні конфлікти (між бажанням і необхідністю, між моральними принципами і особистісними прихильностями);
- рольові конфлікти (між рольовий, внутрішньо-особистісний або внутрішньо-рольовий);
- адаптаційні конфлікти (порушення рівноваги між суб'єктом і навколишнім середовищем);
- конфлікти неадекватної самооцінки;
- невротичні конфлікти (результат внутрішньоособистісного конфлікту).

Перелічені конфлікти окремо або у сукупності завжди наявні у студентському середовищі, оскільки охоплюють усю сферу діяльності студента.

Е.Фромм відходить від конкретизації причин виникнення фрустрації і вважає за потрібне врахування усіх зовнішніх та внутрішніх факторів фрустраційної ситуації. Так, він зазначає, що поведінку людини не можна пояснити на основі розкриття одних тільки біологічних механізмів або соціокультурних чинників.

Проте, в деяких випадках фрустратор не викликає фрустрації. Це явище носить назву фрустраційної толерантності. В її основі лежить здатність людини до адекватної оцінки фрустраційної ситуації і передбачення виходу з неї.

Дослідження вчених довели, що розвинена психологічна толерантність (терпимість особистості) є важливим чинником соціальної адаптації. Цей фактор ефективно спрацьовує при певних неузгоджених позицій особистості та панівних установок середовища, а також попереджає розвиток когнітивного дисонансу, а отже, і дезадаптації особистості.

Як тільки рівень збудження досягає і перевершує поріг індивідуальної толерантності до фрустрації, з'являються суттєві деструктивні наслідки. Вони можуть виникнути в разі того, якщо конструктивні шляхи виходу із ситуації фрустрації не призводять до досягнення мети, а напруга продовжує посилюватися. Зрештою вона досягає рівня, при якому його ефект вже не сприяє діяльності, спрямованої на досягнення мети, а носить руйнівний характер.

Під час фрустрації людина поводить себе по-різному. Перш за все, це залежить від характеру людини та сили, інтенсивності фрустрактора, який діє на неї, стереотипу поведінки на типові реакції фрустрації. Розрізняють астенічні та стенічні патерни поведінки фрустрованої людини, що зумовлюють пасивність поведінки – депресію, нудьгу, відчай або активні, більш експресивні поведінкові акти – гнів, агресію.

Існує думка, що фрустрація викликає агресію перш за все у людей, які засвоїли звичку реагувати на фрустрацію чи інші аверсивні стимули агресивною поведінкою. Згідно К.Ізарду, встановлено, що в ситуації фрустрації одночасно з емоцією гніву часто активуються такі емоції, як

огида та презирство, і тоді формується комплекс емоцій, який можна назвати тріадою ворожості [9, с. 67].

Л.Берковіц, оцінюючи теорію фрустрації – агресії, відмовився від постулату про те, що фрустрація прямо веде до агресії. Він ввів дві проміжні змінні, одна з яких належала до спонукання, а інша до спрямованості поведінки, а саме – гнів (як спонукальний компонент) і пускові подразники (запускають або викликають реакцію ключові ознаки). Берковіц висунув теорію про те, що «фрустрація викликає озлоблення і емоційну готовність реагувати агресивно». Проте на думку автора агресія виникає в крайньому випадку і залежить від стійкості нервової системи людини.

На основі цього можна зробити висновок, що студенти, котрі переживають ситуації фрустрації реагують агресивно не завжди і в більшій мірі здатні відчувати агресію у комплексі з іншими емоціями, що не загострює зазначений емоційний стан.

Другою типовою реакцією на фрустрацію за визначенням Т.Шибатуні є відступ. Відступ може бути фізичним, наприклад, перед більш сильним суперником або психологічним, як визнання людини в тому, що вона була неправа. Якщо відступ є усвідомленим, він називається стримуванням.

Однією з реакцій на фрустрацію на думку автора є фантазія, яка в якості задоволення потреби використовує образи. Фантазія дає спроможність людині ефективно завершувати дії, які за інших умов було б майже неможливо здійснити. Не дивлячись на те, що дуже часто фантазія засуджується, вона стає патологічною лише у тому випадку, коли людина перестає розрізняти мрії та реальність.

Аналізуючи явище фрустрації, дослідники перш за все акцентують увагу на деструктивних впливах зазначеного феномену, але варто висвітлити теорії, які заперечують деструктивний вплив фрустрації на особистість і зазначають позитивні зміни в структурі та діяльності особистості.

Гордон Олпорт вважав, що будь-яка істинно людська діяльність, яка веде до розвитку особистості та творчих здібностей, обов'язково супроводжується певним напруженням або збудженням. Особистісний ріст можливий тільки завдяки змінам і постійному ризику, які викликає в людині напруга, і хоча напруги можна уникнути, особистість свідомо відмовляється робити це.

Подібної думки притримується і Креч Д. [8], який зазначає, що фрустрація і конфлікт зазвичай розглядаються як явища, шкідливі для людини. Менший акцент зазвичай робиться на тому факті, що викликана фрустрацією або конфліктом напруга може сприяти досягненню мети, фокусуючи увагу індивіда більш твердо на конкретному мотиві, чинному в даний момент. Таким чином, цей мотив стає більш вираженим, і інші конкуруючі потреби, бажання й інтереси при цьому відносно втрачають у своїй силі.

На засадах системно-діяльнісного підходу О.Я.Чебикін [11] довів, що тільки інтенсивна фрустрація має деструктивні ефекти (провокує дистрес, дезорганізацію діяльності), натомість для кожної особистості існує оптимальний рівень фрустрації, що у поєднанні з сильною мотивацією досягнення мобілізує зусилля для успішного виконання завдань, позитивно впливає на продуктивність діяльності, сприяє психосоціальної адаптації.

Такий погляд автора свідчить про позитивний вплив фрустрації на успішність студентів. Так, впевнений у своїх силах студент при виникненні певних перешкод, не впадає у відчай, а ще з більшим стремлінням прагне досягти поставленої мети. Проте тут слід зазначити, що для окремих осіб має значення також і періодичність фрустраційних ситуацій. Це означає, що навіть якщо фруструючі чинники не є настільки інтенсивними, що б призвести до деструктивних наслідків, проте частота їх виникнення теж негативно позначається на життєдіяльності, гальмуючи активність та викликаючи стан фрустрації.

Як зазначає Зайцев Ю.А., чим вище позитивність Я-концепції, тим нижчий ступінь переживання суб'єктом майбутнього як проблеми. Студенти, які володіють високою працездатністю, адекватною самооцінкою, здатністю відстояти свою точку зору і високими комунікативними

здібностями, переживають своє майбутнє як проблему в меншій мірі, ніж їх ровесники із низькими відповідними показниками.

Т.Д.Дубовицька та А.Р.Ербегєєва [5] зазначають, що проблема фрустрації у студентів особливо актуальна на початковому рівні навчання у вузі. У своєму дослідженні вони встановили, що неуспішні студенти порівняно з успішними більш фрустровані, ригідні та мають більш низький рівень професійної спрямованості.

Важливим етапом періоду студентства є професійний вибір, тому задоволеність чи незадоволеність ним теж може викликати фрустрацію.

Вовк А.О. [3] звертає увагу на екзистенціальну фрустрацію як наслідок певного життєвого вибору. Автор зазначає, що екзистенціальна фрустрація суб'єктивно переживається як апатія, нудьга, депресія і за умови тривалості й відсутності конструктивного розв'язання переходить в екзистенціальний невроз. Такий психічний стан виявляється у різноманітних формах залежностей, розлученнях, самогубствах, загальному поширенні деструктивних і самодеструктивних тенденцій, почуттями відчуження, розчарування і депресії.

Такого ж погляду дотримується і Божок О.О. Вона вважає, що усвідомлювана наявність смислу життя є основою протистояння людини життєвим кризам та ефективної саморегуляції діяльності. Наявність смислу життя є базовою екзистенціальною потребою людини, незадоволення якої (екзистенціальна фрустрація) призводить до руйнування особистості, та викликає специфічний тип психічних розладів [1, с. 21].

Аналіз наукових підходів до вивчення фрустрації показав, що фрустрація як складне і багатогранне явище привертало увагу багатьох дослідників. І хоча внесок цих вчених у вивчення фрустрації незаперечний, єдиної узгодженої теорії поки не створено, і ця проблема потребує подальшого теоретичного та практичного дослідження.

Відзначаючи змістовність аналізу джерел, слід визнати, що проблема подолання студентами стану фрустрації у вигляді зниження та запобігання її деструктивного впливу вимагає подальшого осмислення. Серед багатьох проблем, що виникають при вивченні питань, подолання стану фрустрації слід досліджувати такі, що пов'язані з уточненням змісту поняття «фрустрація у студентів у навчальній діяльності»; з визначенням причин, що викликають стан фрустрації у студентів; з виявленням психолого-педагогічних умов підтримки студентів у подоланні фрустрації.

Література

1. Божок О.О. Феномен фрустрації в психологічній теорії та практиці / О.О. Божок // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – Вип. 2 : збірник наукових праць. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – С. 87-95.
2. Булах І.С. Базові та ситуативні детермінанти фрустрації підлітків. / І.С.Булах, Л.П.Бушанська // Психологія: Зб. наук. пр. НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К., 1998.- В. 1. – С. 84-91
3. Вовк А.О. Психологічні чинники екзистенціальної фрустрації особистості : дис... канд. психол. наук: 19.00.01 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. — Л., 2006. — 252арк. : рис., табл. — Бібліогр.: арк. 164-185.
4. Дементий Л.И. Фрустрация: Понятие и диагностика: Учеб.-метод. пособие: Для студентов специальности 020400 «Психология» / Сост. Л.И. Дементий. – Омск: Изд-во ОмГУ, 2004. – 68 с.
5. Дубовицкая Т.Д. Проблема фрустрации у студентов на начальном этапе обучения в вузе / Т.Д.Дубовицкая, А.Р.Эрбегеева // Высшее образование сегодня. – 2008. № 9. – С. 54-57.
6. Захаров А.И. Своеобразие психического развития детей / А.И.Захаров // Психология детей с нарушениями и отклонениями психического развития : хрестоматия / Сост.: В.М.Астапов, Ю.В.Микадзе. – СПб: Питер, 2001. – С.93-129

7. Ильин Е. П. Эмоции и чувства./ Е.П.Ильин - СПб: Питер, 2001. - 752 с: ил. - (Серия «Мастера психологии»).
8. Креч Д. Фрустрация, конфликт, защита / Д.Креч, Р.Кратчфилд, Н.Ливсон // Вопросы психологии. – 1991 – № 6. – С.76-80
9. Кэррол Э. Изард. Психология Эмоций / И.Кэррол - (Мастера Психологии) - 2007.
10. Налчаджян А.А. Психологическая адаптация: механизмы и стратегии / А. А. Налчаджян. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Эксмо. 2010. - 368 с. - (Психологическое образование).
11. Чебикін О. Я. Теорія і методика емоційної регуляції навчальної діяльності / О.Я.Чебикін. — Одеса: Астро-Принт, 1999. — 157 с.

Відомості про автора:

Стеценко Алла Іванівна – аспірантка кафедри психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Статтю подано до друку 14.04.2015.

УДК 159.922.7

© І. І. Стрілецька, 2015 р.

І. І. Стрілецька (м. Херсон)

ТРИВОЖНІСТЬ ЯК ІНДИВІДУАЛЬНА ВЛАСТИВІСТЬ ОСОБИСТОСТІ (ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Проаналізовано підходи провідних західних і вітчизняних психологів до вивчення проблеми тривожності особистості. Висвітлено питання природи тривожності, соціально-психологічних детермінант її виникнення згідно з теоріями Е. Еріксона, Г. Саллівен, З. Фрейда, К. Хорні. Визначено, що тривожність виступає як механізм розладів емоційної сфери особистості, і, з одного боку, виконує деструктивну функцію, а з іншого, - може виступати активізуючим фактором особистісного зростання. Саме тривожність як індивідуальна властивість особистості значно ускладнює діяльність, звужуючи зону уваги і гнучкість стратегій дій, знижує інтелектуальну працездатність, дезорганізує діяльність аж до відмови від неї, викликаючи надмірне напруження, а в довгостроковій перспективі -сприяє формуванню низької самооцінки. Крім того, змінюється якість тривожності, приймає форму глибинної тривоги, надзвичайно складно піддається психокорекційному впливу.

Ключові слова: тривожна особистість, емоційна сфера особистості, властивості особистості, самооцінка.

Проанализированы подходы ведущих западных и отечественных психологов к изучению проблемы тревожности личности. Освещены вопросы природы тревожности, социально-психологических детерминант ее возникновения согласно теориям Э. Эриксона, Г. Салливена, З. Фрейда, К. Хорни. Определено, что тревожность выступает как механизм расстройств эмоциональной сферы личности, и, с одной стороны, выполняет деструктивную функцию, а с другой, – может выступать активизирующим фактором личностного роста. Именно тревожность как индивидуальное свойство личности значительно усложняет деятельность, сужая зону внимания и гибкость стратегий действий, снижает интеллектуальную работоспособность, дезорганизует деятельность вплоть до отказа от нее, вызывая чрезмерное напряжение, а в долгосрочной перспективе –способствует формированию низкой самооценки. Кроме того, меняется качество тревожности, принимает форму глубинной тревоги, чрезвычайно сложно поддающейся психокоррекционному воздействию.

Ключевые слова: тревожная личность, Эмоциональная сфера личности, свойства личности, самооцінка.